

**„Egy arkhimédieszi pont” a *Tragédia* szövegében:
Ádám még utoljára az Úrhoz fordul...**

ÁDÁM

*Uram! rettentő látások gyötörtek,
És nem tudom, mi bennök a való.
Óh mondd, óh mondd, minő sors vár reám:
E szűkhatáru lét-e mindenem,
Melynek küzdése közt lelkem szűrődik,
Mint bor, hogy végre, amidőn kitisztult,
A földre öntsd, és béigya porond?
Vagy a nemes szeszt jobbra rendeléd?
Megy-é előre majdan fajzatom,
Nemesbedvén, hogy trónodhoz közelgjen,
Vagy, mint malomnak barma, holtra fárad,
S a körből, melyben jár, nem bír kitörni?
Van-é jutalma a nemes kebelnek,
Melyet kigúnyol vérhullásaért
A kislelkű tömeg? Világosíts fel,
S hálásan hordok bármi végzetet;
Csak nyerhetek cserében, mert ezen
Bizonytalanság a pokol. –*

Mindmáig – ma is – nem múló hűséggel szeretem Madách művét, de, kár volna tagadnom: nincsen már időm oly intenzitású olvasásra-foglalkozásra, mint hajdanán, mikor mint kezdő egyetemi oktató, az első Madách-szemináriumokat hirdettem, s egy életre birtokba vettem és szívembe zártam a nagy művet. Mára inkább széljegyzetelőjévé, kommentálójává váltam a *Tragédiának*, elrejtett részletek, ismeretlen, feltáratlan összefüggések keresőjévé, kidolgozójává. De nem felejtettem el a mű-egészet – amit fiatalon alapos lassúsággal rögzít az ember: egy életre megmarad.

Fenti szövegrész sem volt ismeretlen vagy elfeledett számomra, amikor, az új, kétszintű érettségi rendszer indulásakor egy emelt szintű próba-érettségi szövegértési feladataként találkoztam vele, már nem középiskolai-, hanem magántanárként. Igen sokat gondolkodtam Ádám gyöttrődő bizonytalanságán, szünni nem akaró kérdésein s a diákokra háruló feladat nehézségén. Most ezt az akkor oly friss és elementáris élményt szeretném visszaidézni. Egy Ádám-korabeli fiatalember volt akkori tanítványom – vele, őáltala tévődtek föl nekem is Ádám kérdései. Egy rövidke időre így – a „Teremtőnek” érezhettem magam: tőlem, a tanártól kérdeztek, csillapíthatatlan, nyugtalan kíváncsisággal. A szövegrészt a *Tragédia* arkhimédieszi pontjának tekintettem, hiszen a feladat nemcsak a szöveg megértő elolvasása volt, ellenben e megértés a mű-egész kibontásának eszközévé is vált.

Nem emlékszem pontosan a feladatmegadásra, illetve összemosisdik bennem e munka egy másik tanári feladattal, ami szintúgy Madáchcsal volt kapcsolatos. Még hajdan, a vásárhelyi Bethlen Gimnáziumban kellett valami célból olyan feladatot kiviteleznem diákjaimmal, miszerint képzeljék el, hogy külföldi barátjuk *nem ismeri Madách drámai költeményét*, s nekik most olyan helyzetgyakorlatot kell elvégezniök, melyben egyetlen magvas, de nem túl hosszú idézetten keresztül értetnék meg fogékony és kíváncsi barátjukkal a mű-egészet. Mint cseppben a tengert; részben az egészet.

E kétfajta, egymástól távol mégsem álló feladat kapcsolódik most össze gondolkodásomban, s e kettős, egymásra másolódo kihívás hozadékait szeretném megosztani Önökkel, „némi grammatikai aprómunkától” sem visszariadva.

Szóval, tegyünk egy kísérletet: *tisztítsuk meg* memóriánkat húsz perc erejéig a *Tragédia* nemes szövegétől; *térjünk vissza* erőnek erejével a *tabula rasához*, és – nézzük a madáchi művet ártatlan-ismeretlenül, eme tizenyolc sorából! Vajh’ benne van-e a Nagy Mű teljessége e cseppjében is? Úgy reméljük!

Tervem az, hogy a szövegrész meghatározó képi motívuma, a kiforró bor kapcsán Babits *Laodameiájának* egy rokon képére is kitekinthetek.

Az idézet mint kisvilág tanúsága szerint e műben legalábbis ketten szerepelnek, s abból az egyik beszél is (Ádám), a másíkról, a megszólítottól („Uram!”) e részlet nem engedi tudni, hogy megszólal-e; hogy fog-e majd válaszolni. Ez máris speciális és igen jellemző vonása a *Tragédiának*: Ádám beszédessége s a Teremtő jóval kevesebb szava, sokatmondó hallgatása, némasága: a kegyelem időről időre tartó szüneteltetése, ha nem megvonása, visszavétele is. Lesz-e több szereplő, vagy volt-e, a szövegrész olvasója csak találgathatja. Hogy drámáról van szó, bizonyosan látszik, de lehet monodráma is: a biblikus terhek és tematika, a fennkölt hang és kérdésfelvetés (mert időközben ezeket is észrevettük) elképzelhetővé tesznek egy magányos-szereplőjú drámát, s akkor a Teremtő valóban nem szólalna meg – Ádám mindvégig egymaga ágál kopár színpalak közt vagy beszédesen váltakozó színtereken. A színpadképről a kiemelt szövegrész nem ad hírt, csak képzeletünkre hagyatkozhatunk. Ami azonban korántsem megvetendő segítség.

Versben íródott a kiválasztott szövegrész, verses dráma vagy drámaköltemény, diszkrét dialógus talán – gondolkodunk ismeretlen ismerősünk fejével. Alig találunk rímekeket, s ha mégis, bizonytalan, de annál ösztönzőbb egybecsengés, sosem mechanikusan. Ötös (10 szótag) és hatodfeles (11 szótag) jambusi sorokból áll a citátum, ígérve hasonlókat a vers-egészre nézve is. Közel – amennyire a 19. századi régiség engedheti – az elmélkedő, töprengő, kötetlen élőbeszédhez, a prózához, de érzékeny képiséggel s emelkedett lírával átítatva. Váltakozó sorhosszak, s az áthajlások is prózaritmust ösztönöznek a hangos önvallomásnak. Barátunk, kinek nagy nemzeti művünket vagyunk feltáróban, e ponton el tudja már dönteni, alkatából adódóan vágyik-e ez olvasmány megismerésére; hogy mifajta kalandokkal kecsegtethet (az ismeretlen) Madách műve. Hallgat-e tovább – jelesül – bennünket?

Zaklassuk még barátunkat egy kevés grammatikával, számokkal, számlálással! A részlet tizenyolc sorból áll, és hét mondatvégi írásjel van benne. Szívesebben mondanám, hogy hét mondat, de korántsem biztos, hogy igazam lenne. Az első felkiáltójel az „Uram” után inkább érzelmkitörés, indulati megnyilatkozás a megkezdett mondaton belül, nem is áll nagybetű utána, s a vagylagos kérdés a szövegrész közepén ugyanilyennek tűnik – mondaton belüli önemésztő kérdésnek, s csak az új sor szerinti protokoll miatt lesz itt a *vagy* nagybetű. Ha csak az írásjeleket nézzük, Széchenyi *Naplójának* drámai, rapszodikus központosása idéződik fel. Aki itt írva vagyon, az valójában beszél, kérdez, vitázik, óhajt és perel tagoló és értelmező írásjelei által is. Különösen a kérdőjel a sok (s tudjuk, a jó műben minden írásjel is arkhimédeszi pont!). De felszólításból, felkiáltásból is van elég, néhol nincs mód a felkiáltójel kitételére, mondaton belül lévén, túltagolni sem akarván a sorokat, de a felszólító mód elvégzi dolgát. Hosszú és rövid mondatok dinamikus váltásai, zaklatott, lihegő, meg-megszakított

beszédmód az, mely átjön a sorokon, azok látványalakján, mert a sorhosszúság is hasonlóképp változó, akár egy avantgárd szabadversben.

Egy kétségbeesett, vádló és kérő hős az, akit a szöveg megképez, s az ő beszédét hallgatjuk végig, monológ formájában. A megszólított választát, mint mondtam, nem hallhatjuk, s csak találgathatunk, jön-e válasz ama helyről, hová a kérdések irányulnak; jön-e, jöhet-e?! (Ady Endre: *A Sion-hegy alatt* – egy kudarcba fulladt találkozás; Pilinszky János: *Apokrif* – egy meghiúsult vagy kétes valóságú találkozás). Ádám neve beszédes: a szöveg befogadója az Úr és az első Ember dialógusánál lehet jelen; ha létrejön majd a párbeszéd e mostani szövegrész keretein túl. Drámai költeményt, allegóriát, emberiségdrámát abszolvál, ki e lapokat választja üres óráira –, érti meg gyanútlan barátunk.

Furcsa történet lehet, mert a beszélő egy látomásáról, *látásáról*, talán álmáról ad számot néma hallgatójának. Valahol a szöveg végén járhatunk, amire a beszélő reflektál, az a múlt, az épp az imént múlttá vált jelen (milyen izgalmas volna mindennek grammatikai kifejezése, ha a magyar nyelv több múlt idővel bírna; akár hajdan!): a szereplő *látása* pillanatokkal ezelőtt érhetett véget, hatása alatt van most is, mintegy elvarázsolta: öntudat és álom mezsgyéin. Már most az a kérdés, mit jelentsen az *álom* (legalábbis kétjelentésű szó ma is a magyarban) s mit a *látás* (hasonló a jelentéstorlódás), mert barátunknak a nehézséget nem is a nyelvtan, nem is a versbeszéd, hanem az előtörténet kitalálása jelenti, mivel csak érzékeny képi-gondolati szövedék által, ráutalás révén bontakoztatja azt ki a választott szövegrész. Mely tehát ösztönző, de kétesen, enigmaként tekint vissza olvasójára. Mit láthatott Ádám? – kérdezi barátunk e ponton. A második sor végén lezárul a mondat, mely lényegében magába foglalja, ismertre történő ráutalásként magába fogadja a dráma történetét:

*Uram! rettentő látások gyötörtek,
És nem tudom, mi bennök a való.*

Erről több szó nem esik, kétes kíváncsiság és találgatás lapját osztják itt a töredék befogadójának. Hosszabb és részletezőbb a kommentár, a kérdésmegfogalmazás, mely ama *látás* következéseire kérdez, fájón. Ami most felhangzik Ádám ajkáról, meghökkenti azt is, aki ismeri a Madách-szöveg egészét. Nem tudta volna kitalálni ő sem, hogy Ádámot, álom-útja végén, mindenekelőtt *ez* foglalkoztatja majd. Mit tehet az, aki visszafelé kénytelen nyomozni: e keserű tirádából keresi az előzményeket, akinél a *téma* válik *rémává*? Madách sajátos, költői logikájának hasadó ugrásai miatt: esélytelennek tűnik – a talány *talány* marad, s még inkább az!

Madách-Ádám a szőlő/bor ősrégi szimbólumát választja kétkedő kérdése érzékeltetésére, mutatva ezzel a mű-egész költői-képies látásmódját s az ebből fakadó megkapó szubjektivitást, homályt. Mintha a lélek halhatatlanságáról faggatná teremtőjét. Vár-e valami a halál után a sokattúrt s a küzdelemtől és szenvedéstől megérett lélekre? Vagy a „szükhatáru lét” börtönébe zárva jut néki ama pár esztendő, mi adható, s bényeli utána a sötétség? Harmadik kérdése azután már az emberiség sorsát ostromolja – Ádám önzetlen, áldozatos és nagyvonalú. Még egyéni sorsa kérdéseire sem kapott választ, s már az emberi nemét faggatja. Romantika a javából, annyi szent! – így barátunk.

A „minő sors vár reám” a hétköznapiok nyelvén evilági jövendőnkét feszegeti; itt nem. De *e nem* jelentésköre homályosabb, nem kifejtett, csak sugalmazott és imaginált, az érlelődő bor képébe burkolva. E bor-kép és képzet viszont oly érzékletes és részletező, már-már öncélú művészi öröm-ecset vezérli, hogy barátunk költőnek kell, hogy képzelje Ádámot. Bocsánat:

Madáchot. S azt is érzékeli – kapaszkodom belé elszólásomba –, hogy a kettő: *egy*. Az absztrakció eme csúcsein önéletrajziség, a konkrét élettények beszűrődése elképzelhetetlen, de a gondolati azonosság, a szellemi biográfia bizonyos. Ádám, a költő, Ádám, a gondolkodó, a *filozóf*, Ádám, a romantikus álomlátó. S mindez, ím, igaz Madáchra, a szülőatyára is!

A lélek a szűrődve tisztuló bor, s ami át- meg átmossa, szűri, az a küzdelem. Lám, e cseppnyi részben, eme arkhimédeszi pontban is benne van, belésszűrődik a *Tragédia* magyszava: a *küzdés*. A nagy mű benne-található e kristályában is: a nagy mű minden pontja, minden magára záruló betéte mise en abyme – az Egész kicsinyített tükre. A *Küzdő Ádám*, jut eszébe barátunknak szerencsés esetben Veszelszky Béla szőnyegterve, mert a modernnek közt, mondjuk, tájékozott ő, csupán 19. századi ismeretei hiányosak, s most a Veszelszky-féle titánképekből következtet Ádám jellemére jelen sorok paraleljként. Szinte látjuk a földre öntött vörösarany borfolyót, a fiatal hős vérét, amint megloccsan, s béivódik a porba¹. Kegyetlen kép. S nem az-é az élet is? Nehéz vitatkozni, nehéz egyet nem érteni Ádám kérdéseivel, s vajon a Teremtő mint felel meg neki? Létezhet érv e csapáson, hol az álmából ocsúdott, s az öngyilkosságtól épp csak imént, gyermeke fogantatásának természeti csodája folytán visszadöbbenő Ádám halad? S a halál, valóban, épp akkor csap le, midőn a lélek, a szellem végre elérni látszott, elérni hitte teljesítőképesége csúcseit. A halál egy magasrendű, már-már isteni lényt zúz porba. Mint majdan Krisztust². A gyötrő (ötsoros) kérdéssel szemben csupán egyetlen (újabb) kérdés, lehetséges, remélt, de meg nem határozott, mert meghatározhatatlan és beláthatatlan alternatíva áll: „Vagy a nemes szeszt jobbra rendeléd?” Hogy mi lehet ez a *jobb*, Ádám nem merészli pedzeni: kétségei, bizonytalansága, a lélek halhatatlanságába, az angyalok karába vetett reményen túli reménye minden emberé, mert a kollektív tudattalan része, így barátunk is ismeri. Anamnézis: egy elképzelt s ide citált ember visszaemlékezik eredetére s eredendő – nem bűnére – lélek-fájdalmaira.

A szövegrész első, nagy hatású képe a kiforró, érlelődő-tisztuló, de porba öntött, kárbavesztett vérszín bor látványa. A kiloccsanó, földre *feccsenő*³, a durva port maga körül pillanatra felverő, de vesztesként (áldozatként) mégis földdé váló, csupán vörös foltjelét maga után hagyó bor látványa. A következő kép Ádám harmadik kérdéséhez kapcsolódik, s a malomkő körül sziszüphoszi köreit rová barmot festi: az emberiség sorsát. *Da capo al fine*, ahogyan a 19. század képzelte a rémes körforgást a történelemben. A két *látást* a

¹ A bor („a föld vére”) jelentős szimbólum, tüzként, vérként egyaránt értelmezhető. A vér minden kultúrában az élet és a halhatatlanság jelképe, a vér maga lélek, engesztelő áldozat, próbatétel. Áldozat kettős funkcióban: függés és engedelmesség Isten iránt, bűnbánat és alávetett szeretet, de a *do ut des* (adok, hogy adj) elve alapján párbeszédet, követelést, valamely isteni adomány megszerzését, kikényszerítését is szolgálhatja. „*a test élete a vérben zajlik. A vért azért adtam nektek, hogy az oltáron elvégezhesétek vele az engesztelés szertartását életetekért, mert a vér szerzi meg az engesztelést az élet számára.*” (Lev 17,11) Ilyen Krisztus vére is, amely az Istennel kötött új szövetség jelképe, „...*hisz a Megváltó testéből keresztihalálakor kifolyt nyirok és vér szimbóluma a fehér- és a vörös bor, s így az aktus voltaképp az engesztelő véráldozat helyettesítője.*” A szent vér az Oltáriszentség része, az ember megváltásának s az ezáltal elnyerhető örök életnek a záloga, a hívő eme átlényegült vért borként veszi magához az eucharishtiában. A hagyomány szerint borral áldoztak Juppiternek és a hettita napistennek is. A borral legszorosabb kapcsolatban álló isten Dionüszosz: „*az öröm, a mámor, a tombolás istene, aki épp úgy meghal és feltámad, mint Krisztus, akinek vére a bor.*” A görögök s számos más kultúra régi szokása szerint az italáldozat a földre vagy a tűzbe cseppentett, öntött, loccsantott bor volt. A Madách-szövegrész közelébe jutottunk, Ádám vétkét Krisztus lesz hivatva helyrehozni...; de vétkesnek érezzük-e vajh’ Madách Ádámját?

² Ippolitot, Dosztojevszkij gondolati tolmácsát hallgatjuk *A félkegyelműből*, ifj. Hans Holbein *Halott Krisztus* című bázeli képe kapcsán: „... *óriási gépnek rémlik a természet, amely esztelenül megragadott, darabokra zúzott és érzéketlenül, süketen magába nyelt egy felbecsülhetetlenül értékes, nagyszerű lényt – olyan lényt, amely egymaga felért az egész természettel, annak minden törvényével, az egész világgal, amely talán csakis azért teremtődött, hogy ez a lény megjelenhessen rajta.*” (Ford. Makai Imre, Bp. 1981. 555.)

³ *széffeccsennek*: használja, egyedi szóteremtéssel (talán véletlen el-írással?) Weöres Sándor az igét *Fughetta* című apró műremekében, s ismétlem most én e helyt az ő-alkotta szóformát; ide illik e specialitás.

mindkettőben jelen lévő *nemes* („nemes szesz”), *nemesedvén* („...hogy trónodhoz közelgjen”) köti egybe. De látjuk, hogy a bezárt, igavonó köröket festő képnek is megvan a gyöke fentebb: „E szűkhatáru lét-e mindenem”... Ha Barthes annakidején nem a Balzac-szövegen⁴, hanem a *Tragédián* kívánta volna bizonyítani *olvasható* és *írható* szöveg különbségeit, itt is arra a következésre jutott volna, hogy minden, a legklasszikusabb textus is „írhatóvá” válik/válhat (mai) töprengő-elemző olvasója számára. A *Tragédia* választott passzusa szőnyegként szövődik eggyé képi és gondolati szálaiból. A lineáris olvasat a szöveget egybentartó figyelmen csorbul ki.

Ádám negyedik kérdése a nagy egyéniség, tettvágytól fűtött ember s a tömeg viszonyára vonatkozik, és ez sem csak Petőfi, Vörösmarty, Madách és a 19. század dilemmája. „*Van-e jutalma a nemes kebelnek,/Melyet kigúnyol vérhullásaért/A kislelkű tömeg?*” Ma másként mondanánk, de ugyanígy érezhetjük... Nos, miféle jutalomra gondol Ádám? Életen túli, a Teremtőtől túlnan adott jutalmat, vagy még itt a földi létben, eszméi s küzdései látható vagy szabad szemmel láthatatlan, s mégis létező eredményét? Nem tudhatjuk meg a kétségbeesett tirádából, mert bizonytalan minden, nemcsak a válasz, de a kérdés megfogalmazása, feltöltése, irálya is. *Szegény Ádám* – gondolja barátunk, s rokonszenve jó alap a teljes Madách birtokba vételéhez. Az első ember gyermekként ígér s fogadkozik, alkudozik Istenével. Valóban: *sárból és napsugárból* van összegyúrva, bár e jellemzést a képzelt barát még nem olvashatta. De már ki tudná találni. Ádám képes azt állítani, hogy bármi sorsot elvisel, csak tudja, ismerje azt. Úgy véli, el bírja hordozni a bizonyosságot; el bír hordozni „bármi végzetet”: gyermek-kedély, gyermekszáj. Az Úr, ha megszólal egyáltalán, ebbe fog belékapaszkodni.

A szövegrészt két szó: *bizonytalanság* és *pokol* zárja.

Most vizsgáljuk meg azt a kérdést, hogy türelmetlen barátunknak van-e esélye a néki engedett szövegdarabból a korábbi részeket, a mű menetét, ha nem is kitalálni, de körvonalazni. Tudja-e szövegrészünk érzékeltetni a történelmi utazást s a pillanatokkal ezelőtt kihunyott öngyilkossági szándékot? Mire képes egy szöveg, akár a legjobb is; mik határai?

Olvassuk, hogy Ádám kedélye egy nemrég lezárult látás emlékeitől terhes, ennek hatása alatt áll, szorong, s e látomány oly intenzív és valószínű volt, hogy méltán kutatja, faggatja most igazságértékét. „... mi bennök a való” – kérdi, s e kérdés többjelentésű, így bizton nem azonosítható, választásom a jelentések közt nem igazolható, de: elképzelt barátunk, figyelmes emberként posztulálva, értheti úgy Ádám mondatát, hogy *eleddig nem tapasztaltat* álmodott meg, s így a vizsgált idézet előtt fekvő, hosszan elnyúló mű ezt a még meg nem tapasztalt, csak vizionált jós-álmodat tartalmazza. S mivel láthatóan drámai műről van szó, felvonásokban/színekben/jelenetekben testesülhetnek, ölthetnek alakot e külön(ös) álmok. Barátunk kérdezni lesz kénytelen, s mivel Ádám, elevennek tetszik bár Madách lapjain, külső kérdésekre mégis csak interiorizálva tud válaszolni: a válaszokat is magának, barátunknak kell megadnia magamagának. Mintha találókérdésesdit játszana, kérdezz-felelek-et, s így eljut a Jolles-féle egyszerű formákig, de azon át mégis az ariszokratikus regiszterig.

Szigeti Csabától idézek⁵, aki André Jolles eredetileg 1930-ban publikált *Einfache Formen* című kötete alapján formulázza a találós kérdés követelményrendszerét. Talán barátunk

⁴ R. Barthes: *S/Z* (1970), Balzac *Sarrasine* című művére támaszkodva. Magyarra ford. Mahler Zoltán, Osiris, Bp. 1997

⁵ Szigeti Csaba: *Hajnóczy Péter találós kérdése: Hol léteznek a kopt nők?* In: *Studia Poetica* 7. (*Az egyszerű formák szemiotikája.*) Szerk. Bernáth Árpád és Csúri Károly. Szeged, 1985. 119-127.

segítségére sietünk e meghatározással. Talán közelebb kerülünk a madáchi mű kérdésalakzataihoz⁶:

„1/ a műfaj megköveteli, hogy a találós kérdés kérdés+válasz szerkezetben realizálódjon; 2/ feltételez egy kérdezőt és egy megkérdezettet; 3/ a kérdés elhangzásának pillanatában a kérdező tudja a választ, a megkérdezett a nem-tudás állapotában van, akinek fel kell emelkednie a kérdező tudásához, és 4/ a kérdésre egyetlen jó válasz adható, s e választ csak magából a kérdésből lehet kihámozni. A találós kérdés megfejtésének tétje élet vagy halál. (...) Gondoljunk akár Kalaf herceg és Turandot hercegisasszony történetére.”

Fentiek duplán igazak esetünkre. Ádám kérdez (a kiválasztott szövegrészben egyelőre) néma Teremtőjétől (mi, a teljes szöveg ismerői látjuk, végül megérkező válasza mily ellentmondásos, mily sovány vigaszt ad majd, és visszavonja a magyarázatot); de kérdez barátunk is, kérdéseket tesz fel az elébe tett szövegrészen át Ádámnak, a Teremtőnek, a műnek és – Madáchnak. Életre-halálra, mert a *Tragédiát* csak így lehet olvasni. E kérdések a mi kérdéseink is egyben.

Ha jól kérdez e lassacsán alteregónkká váló barát, végül olyan megoldásra hajlik, hogy a megismerni vágyott mű álmait, Ádám látásait a legvégső személyes- és emberiség-kérdések ihlették életről/halálról, sorsról/végzetről, halhatatlanságról, Mennyről és Pokolról. E kérdésekről az antik mitológia és a kereszténység világképén át folyik a gondolkodás és képalkotás.

Ha megfontolom figyelmes barátommal együtt az Ádám által feltett kérdéssort, egyetlen elem nem illik a láncba, egyedül egyikük váratlan, az előbbiekből nem következő, s így a rejtvényfejtés tekintetében irányadó, szokatlan és furcsa. Az, amely *egyén és tömeg* kérdésre vonatkozik. Ez lesz az a kérdés, mely, ha tetszik, a figyelmet az emberiség történelmére mint a mű alapszövegét képező genealógiai mesére irányítja. Ádám a történelemtől álmodik.

Ontológiai és történetfilozófiai kérdéseket középpontba állító műnek mutatja magát a *Tragédia* e tizennégy sorából is. Barátunk – s a nagy mű – kiállta a megértés-megértetés próbáját.

Végül egy **appendix**, melyet barátunk figyelmébe ajánlunk, mintegy ajándékként, desszertként, mikor a *Tragédia* olvasását tanácsoljuk neki. Megragadta a földre kiömlő vérbor képe, hát olvassa hozzá másik, jó két emberöltővel későbbi klasszikusunk, a hasonlóképp súlyos és komoly kérdésfelvetésű *filozóf* és költő Babits epodosát a *Laodameiából*, mely a klasszikus attikai tragédia újraírása, és mégsem, mert *nemes borra* szublimált lélek és líra csupán, (drámai) cselekményment nélkül.

A trójai partra elsőnek lépő hős, Prótesilaos kihívja a jóslat végzetét, „nagy, nemes merényt” hajt végre, dacolva az istenekkel, vakmerőn elsőként szökken partra a görög bárkáról. Mit gondol, mit hisz, miben bíz az esztelen? Hogy győzhetne az istenek ellenében? Feleségével, Laodameiával mindenestre nem gondol... Babits drámai költeménye, feltámasztott attikai tragédiája arról szól, hogy a már megözvegyült királyné

⁶ Faragó Kornélia *Dialogikus várakozások (A kérdésprobléma Hajnóczy Péter prózájában)* című tanulmányának szóhasználatához nyúlok. In: *Tudom. De: tudom-e? A párbeszéd kiterjesztése – az újraolvasás lehetőségei. Országos Hajnóczy-konferencia, Szeged Grand Café, 2008. november 20-21. Hajnóczy-tanulmányok III.* Szerkesztette Cserjés Katalin. Társszerkesztők: Urbanik Tímea, Turi Tímea, Kovács Kriszta. Lectum Kiadó, Szeged, 2009, 11-19.

három órára visszaperli, visszafohászkodja a haláltól férjét. Lidérces álom, félönkízület vagy holtidézés: nehéz eldönteni. A *Laodameia* szokatlan nyelvi kombinációi, artisztikus, teremtett nyelve, kép- és képzetgazdagsága expresszív, s a tudatlíra eljárásait fejleszti tovább. Devecseri Gábor a magyar nyelv hallatlan gazdagítójának találja a *Laodameiát* mind mondatépítésben, mind metrikában⁷. „*S a lassú, ünnepélyes sorok között úgy siklik előre a gyors mondanivaló, mint a kígyó, vagy rohan, valóban, mint lihegő, izgatott hírnök. Sor és mondat nem végződnek egyszerre. A sorok nem érik utol a gondolatot. A különös hírmondó drámai mondanivalójával mindig előreszalad.*” Babitsról beszél Devecseri Gábor? A *különös hírmondó* nem lehetne a 15. szín Madách-Ádámja?

Végül a bor-képzet is a babitsi teremtő eljárások részeként tűnik fel az első epodosban, a Kar énekeként:

Epodos.

Teljes kar:

*Milyen bort adtak a föld fiának
a kegyetlen istenek,
hogy attól örökre részeg
s szenved míg a sírba száll?
hogy él ahol élni bánat
és küzködik és szeret,
ahol bűn lenni merésznek,
ahol szeretni halál?
hogy tudva is űzi lázát
végzete torka felé
és kergeti azt ami messze
s elereszti ami közel;
elhagyja nyugalmas házát
és mind ki őt szereté
s csak akkor látja ha veszve,
hogy boldogsága vesz el?
Bolond akarás a férfi bora,
a nő bora bús szerelme,
sajtolva kínnal a fűrtből,
amelynek vágy a neve,
a sors buta lába gázol a
lélek kádjában ütemre
és ömlik a vérző fűrtből
a bor vérszinü leve.
És mint akit ért kígyómarás,
számára fű nem terem:
a férfi bora bolond akarás,
a nő bora bús szerelem.*

⁷ Devecseri Gábor: *Babits és az antikvitás*. 291-296. In: *Babits Mihály száz esztendeje*. Kritikák, portrék. Szerk. Pók Lajos. Gondolat, Bp. 1983

Kinek a kérdése, kinek a szólama hát a kardal hangja?⁸

Babits, ez a szelíd és komoly pacifista igen gyakran nyúl a vér képzetéhez, lásd a híres *Húsvét előttöt*, ahol az ártatlan olvasó bizonyos pillanatokban elbizonytalanodik, hogy háborús vagy azt tiltó-gátló költeményt olvas-e, „annyi a vér”, s oly sok jelentésben.

A véres, vérző, alvadt vérrel pecsételt halottat (Hádészből megidézett, rég holt férjét) vízként, tejként vérrel itatja Laodameia: Prótesziláosz saját, három órára újból megindított vérével s a maga asszonyi, szerelmes-eleven vérével, de a „*még nem is berregett*” fekete áldozati báránka fekete vérével is. És azt is tudni akarja a gyász asszonya, hogy ama sosem látott, távoli trójai sírra hajdan vittek-e áldozatot: bort, tejet, mézet (a Paradicsom folyóinál járunk; Ílion és a Sion közt *volna* közlekedés?). Majd ahogyan elősejlik a valóság a sérült tudat képei alól: a bárány fekete vére a holton, a kiásott, elő-igézett holttetem; s végül az apa által is látott, érzékelt gölem, egy köddé foszló véres, alakatlan árny a halott fiú arcvonásaival – *mennyi a vér...* – döbben vissza csaknem viszolyogva a *Laodameia* veretes sorainak olvasója. Madách sosem naturalista, s Babits sem az. Csak szecessziós-szimbolista.

Van aztán a feltámasztott attikai líriko-tragédiában egy másik epodos is, nem kevésbé érdekes, ezt is a *Teljes kar* énekli:

*„Van egy fa, amely dús lombjai szárnyát
szívünkben bontja ki éveken át
és vérünkéből kap erőt
és életünkre teríti árnyát
és egy fa se hajt nagyobb koronát
és egy fa se napratörőbb.
Az ifjú szív ennek melegágy
s mindegy neki: nap meg éj:
buján virulnak az ágok;
mély gyökere maga a vágy,
hullós virága a kéz
sötét gyümölcse az átok
és gyökere annyira edzett
s a virágban annyi a méz,
s a gyümölcsben annyi a mérreg,
hogy akinél kirügyedzett
a halállal harcra merész
s nem bánja, ha rágja a féreg
s nem bánja az égiek átkát
csak öntözi nappal-éjjel,*

⁸ Sebők Zsuzsa SZTE BTK V. évfolyam magyar-vallástudomány szakos hallgató gondolatmenetére utalok a Modern Magyar Irodalom Tanszék Grezsa-pályázatára 2010-ben beadott dolgozatából (*Szavak általi képfestés Babits Laodameia című drámájában*); a dolgozatot szóbeli fordulóra érettnak találták, továbbmegy OTDKra.

*csak öntözi este-reggel
rossz fája sötét virágát
csak öntözi könnyel-vérrel,
úgy harcol az istennel.”*

Az ember szívéből, vér-eréből kibomló fa részletező, érzéki leírását kapjuk, s meg kell értenünk, hogy a vad, véres, istenek s a halál elleni lázadásban sarjadó szerelem keserédes növénye ez a fa. E monológ, ha megfigyeljük, ha felfigyelünk rá: szinte csak toposzokból építkezik: *méz, méreg, virág, féreg, gyümölcs, szárny, szív, nappal és éjjel, könny, vér, harc, halál és átok*. Más szó nincsen is, alig van; telített, buja vérdzsungel, bor-mocsár, mézhullató kéj Babits másik epodosa is, bételik vele olvasója, ahogyan a szecesszió is bizonyos idő után a csömörig vihet, akár a manierizmus, a rokokó.

Hosszú szövegrész, szöveg-betét a két babitsi epodos is, akár Ádám perlő tirádája. S monologikus a szöveg e helyt is, holott Babitsnál a Kar beszél, de sokaságot fed-é e fogalom az attikai drámában – s Babitsnál? Zsúfoltság, szenvedély, radikális, nyugtalanító központozás, szokatlanság, panasz-szerűen felszakadó, oszcilláló magánbeszéd – néma tanúk, siket fülek előtt. Életre-halálra, emberlétünk leg-lényegére szólnak az utalások, kérdeznak a kérdések. Ugyanarról szól, s nyitott (zárt) kapukat dönget minden emberi kérdés.

Könnyű kézzel, hirtelen ötlettel vetettük fel a párhuzamot két magyar remekmű részletei közt a bor és vér egybekapcsoló metaforája, metamorfózisa által. S minél tovább olvassuk, annál inkább Ádám sorsmonológjának érezzük a *Laodameia* epodosait. Csakhogy nem csupán Ádámé; animája, Éva is benne szenved a férfisorsban, kettéhasíthatatlanul. *Laodameia* és *Próteszilaosz*; Ádám és Éva.

Bárhogyan legyen is, bármily távolságban álljon is a *Laodameia* mítoszi és megírásbeli ideje és tere a *Tragédiától*: Ádám bora Madáchnál is a *bolond akarás*, s Éváé: *bús szerelem*... „Kígyómarás” érte őket is.